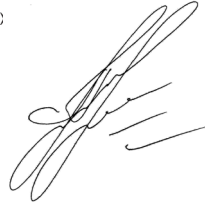

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ЗАМУЛА Аліна Юрїївна

УДК 341:343.326:343.4 (043.3)

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ЗАБОРОНА
КАТУВАННЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ
БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ**

Спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному авіаційному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
АНТИПЕНКО Володимир Федорович,
Інститут міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
завідувач кафедри міжнародного права.

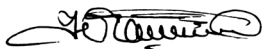
Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
АНЦУПОВА Тетяна Олександрівна,
Міжнародний гуманітарний університет,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства;
кандидат юридичних наук,
БУРМА Сергій Костянтинович,
Державна освітня установа
«Навчально-методичний центр
з питань якості освіти»
Міністерства освіти і науки України,
юрист.

Захист відбудеться 11 березня 2017 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 64009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Автореферат розісланий 9 лютого 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.В. Чайковський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Каткування – одне з порушень прав людини, що викликає сьогодні найбільшу стурбованість світової спільноти. Впродовж багатьох століть каткування були основним засобом отримання доказів, широко використовувалися у розслідуванні і навіть були регламентовані на законодавчому рівні. Безпосереднім завданням катувань було заподіяти жертві максимально можливого болю, не допускаючи, однак, її смерті, і зламати людину як особистість. Разом з тим феномен катувань залишається як і раніше маловивченим. Багато в чому це пояснюється існуючою впродовж довгих років закритістю теми, демонстративним невизнанням на офіційному рівні характеру і масштабів цього явища.

У широкому сенсі каткування як знаряддя впливу використовуються владою для залякування та утримування у стані підпорядкованості і покори не тільки окремих людей, але й усього суспільства. Таким чином, практика каткування як інструмент репресій з боку влади слугує недвозначним попередженням для тих, хто перебуває в політичній, соціальній чи релігійній опозиції. У такому політико-регулятивному розумінні використання катувань, на жаль, залишилось поза активною увагою правової і кримінологічної думки, особливо той їх аспект, що набув міжнародного характеру і пов'язаний із завданням фізичних та моральних страждань певній соціальній групі чи народу.

В умовах глобалізації терористичного (соціального) конфлікту актуалізується і «терористичний» різновид катувань, який залишається малодослідженим у доктрині міжнародного права. Каткування, з одного боку, можуть виступати у якості складової терористичної діяльності, як інструмент залякування влади або певної суспільної категорії, як це, наприклад, роблять представники «Ісламської держави» щодо західних суспільств, відтинаючи голови або спалюючи людей живцем. З іншого боку, витончені масштабні каткування, здійснювані в умовах свавілля щодо нації, народу, певної соціальної групи тощо, з метою утримання у стані обмеженого розвитку і повної покори, можуть породжувати у відповідь терористичну діяльність, що у рамках протиборчої взаємодії сторін утворює склад міжнародного злочину «тероризм».

Зважаючи на зазначене постає проблема поглибленого пізнання правової природи катувань як злочину за міжнародним правом, уточнення його кримінально-правової кваліфікації в умовах масштабного міжцивілізаційного використання, а також переплетення з тероризмом, міжнародно-правова протидія якому залишається неефективною, передусім через невизначеність цього міжнародного злочину і недосконалість відповідного конвенціонального механізму. На основі цього утворюються

можливості взаємного вдосконалення норм міжнародного права у сфері протидії тероризму і катуванням.

Теоретичною основою роботи стали положення та висновки таких українських та російських вчених-правників як В. Ф. Антипенко, Ю. М. Антонян, Н. А. Баженов, І. П. Бліщенко, Г. І. Богуш, К. А. Важна, О. В. Водянніков, В. О. Гацелюк, М. М. Гнатовський, І. М. Громівчук, А. Д. Гулієв, А. І. Дмитрієв, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, Є. Ю. Захаров, Н. А. Зелінська, Р. А. Каламкарян, К. М. Катеринчук, С. В. Ківалов, Т. Р. Короткий, О. М. Костенко, В. Н. Кубальський, К. Б. Левченко, Б. Д. Леонов, В. В. Лунєєв, В. В. Лутковська, Є. Г. Ляхов, Л. А. Моджорян, А. В. Савченко, В. В. Сташис, Л. Д. Тимченко, М. І. Хавронюк, О. Г. Широкова-Мурараш, Е. В. Шишкіна, Н. Г. Шукліна, Г. Ю. Юдківська та ін. При написанні дисертаційного дослідження було використано праці таких зарубіжних дослідників як Ф. Альхоф, Ш. Бассіоні, У. Бек, Буше-Сольнє Франсуа, Г. Верле, К. Грінвольт, А. Дершовіц, А. Касезе, Г. Келман, К. Куфа, Дж. Ленгбейн, П. Нванкво, М. Павія, Дж. Робертсон, М. Сассолі, М. Фуко, Р. Хігінс, Н. Шамзі, М. Шейнін та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Спрямованість дисертаційного дослідження відповідає програмам науково-дослідної роботи кафедри міжнародного права Інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету на 2010-2015 рр. «Міжнародно-правове регулювання інформаційної безпеки у цивільній авіації» № 25/15.02.03 та на 2016-2020 рр. «Міжнародно-правові та національно-правові засади забезпечення основ державного суверенітету» № 52 / 15.01.06.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні та розкритті кумулятивних наслідків взаємопроникнення та взаємовпливу катування та тероризму як злочинів за міжнародним правом та виявленні можливостей (потенціалу принципів, норм, положень) міжнародного права в ефективній боротьбі із зазначеними злочинами.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні завдання дослідження:

розкрити поняття, природу й змістовні характеристики катування через аналіз явища з філософської, соціологічної, політологічної та, у підсумку, міжнародно-кримінологічної точки зору;

дослідити злочинний за міжнародним правом механізм застосування катувань щодо народу, етнічної або соціальної групи як чинник виникнення тероризму;

проаналізувати схожість соціальної основи і феномен взаємопроникнення тероризму та катування в умовах глобального конфлікту;

розкрити кумулятивний кримінальний ефект дії на безпеку міжнародного середовища фактору взаємовпливу тероризму і катування;
визначити роль міжнародного права у сфері боротьби з тероризмом на сучасному етапі;

розкрити кваліфікаційні характеристики тероризму і катування як злочинів за міжнародним правом;

з'ясувати антитерористичний потенціал норм міжнародного права щодо заборони катування;

дослідити взаємозв'язок між ефективністю міжнародного антитерористичного права та можливостями посилення протитортурної дії міжнародно-правових стандартів і норм у сфері заборони катування.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини, пов'язані з практикою застосування катувань в умовах глобальної терористичної конфліктності і з організацією боротьби з ними.

Предметом дослідження є міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом.

Методи дослідження. Дослідження проведено в рамках кафедральної наукової школи «Міжнародна кримінологія» із застосуванням системи загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання та підходів до вивчення кримінального феномену сполучності злочинів тероризму і катування та міжнародно-правової протидії їй (сполучності) наслідкам. Із загальних методів наукового пізнання в дисертації застосовано діалектичний, історико-правовий, системно-структурний методи. Діалектичний метод дав можливість розглянути предмет дослідження у його розвитку, з'ясуванні його сутності, встановленні причин виникнення та взаємозв'язку з іншими проблемами міжнародно-правового характеру. За допомогою історико-правового методу в роботі було досліджено генезис протитортурного права, проаналізовано його джерела і попередні історичні форми. Також виявлено основні риси тероризму і катування як злочинів за міжнародним правом та встановлено зв'язок між їх виникненням. Системно-структурний метод дозволив дослідити міжнародно-правовий механізм заборони катування як цілісну систему, виділити окремі елементи його структури, дати їх функціональну характеристику і проаналізувати взаємозв'язки. Серед спеціальних методів юридичної науки було використано нормативно-догматичний метод, за допомогою якого вдалося інтерпретувати положення міжнародних договорів, резолюцій міжнародних організацій, рішень міжнародних та національних судів, внутрішньодержавних нормативних актів, які стосуються заборони катування та боротьби із тероризмом.

Повноту реалізації мети дослідження і досягнення результатів, що складають його наукову новизну, забезпечено конкретизацією загальнонаукових методів через застосування міжнародно-

кримінологічного підходу з його специфічними методами. Конфліктологічний метод міжнародної кримінології відкриває через аналіз глобального соціального конфлікту можливість для адекватної міжнародно-правової оцінки елементів складу тероризму та катування як злочинів за міжнародним правом. Завдяки геополітичному методу через дослідження змісту геополітичних концепцій визначено відчутні додаткові критерії детермінації міжнародних злочинів, таких як тероризм та катування. Геоекономічний метод відкрив можливості забезпечення правового впливу на зміст економічного розвитку через усунення соціально-економічних складових міжнародних злочинів. Культурологічний метод сприяв пізнанню злочинних механізмів масштабних злочинів тероризму та катування, що формуються у рамках цивілізаційного розвитку через призму відмінності духовних цінностей, які, виходячи зі сфери творчого начала, трансформуються у прагматичні цивілізаційні величини.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що вперше у вітчизняній міжнародно-правовій науці катування визначено як масштабний міжнародний злочин, особлива суспільна небезпечність якого зумовлюється його взаємопроникненням та взаємовпливом з тероризмом у межах глобального соціального конфлікту.

Найважливіші положення, які утворюють наукову новизну роботи, полягають у тому, що *вперше*:

встановлено дію міжнародного різновиду катування як чинника глобального терористичного конфлікту у вигляді тортурного впливу на великі людські маси. Запропоновано визначення поняття міжнародного злочину «катування народу» – утримання держави, народу, соціальної або етнічної групи у стані фізичного або психічного мучеництва через недопущення задоволення нагальних людських потреб з метою зашкодження розвитку, створення умов для необмеженого контролю і покори;

доведено, що теророгенність катувань щодо народу відкриває перспективу міжнародно-правового впливу на тероризм через криміналізацію «соціальних» тортур;

доведено, що терористичне насильство як особливий «протестний» вид терористичної діяльності, зумовлене соціальною протестністю, містить в собі наявність «тортурного» компоненту;

здійснено кваліфікаційне кримінально-правове розмежування запропонованого складу «катування народу» із суміжними складами міжнародних злочинів «геноцид» та «апартеїд». Основу відмінності від геноциду складає мета: відсутність умислу на знищення або етнічне розчищення народу, певної соціальної або етнічної групи; від апартеїду – метод: досягнення покори і експлуатації через мучеництво, але не через роздільне проживання;

запропоновано можливі шляхи вдосконалення міжнародного антитерористичного права через посилення протитортурної дії його норм на основі широкого тлумачення катування глобального виміру;

удосконалено:

концепцію міжнародної кримінології як самостійного напряму кримінологічної науки через формування аргументів щодо поняття «катування народу»;

конфліктологічний підхід у міжнародно-правовому регулюванні боротьби з тероризмом збагачено обґрунтуванням катування народу як чинника глобального терористичного конфлікту;

концепцію кримінальної відповідальності держави – викриттям «державницького» характеру (зовнішнього і внутрішнього) організації катування населення (народу);

обґрунтування концепції сукупного суб'єкта складу тероризму як злочину за міжнародним правом шляхом з'ясування обопільності впливу масштабних тортур на складові сукупного суб'єкта, тобто їх «об'єднувальну» щодо останнього функцію;

розуміння у широкому сенсі проблеми міжнародно-правового захисту прав людини в умовах боротьби з тероризмом;

набули подальшого розвитку:

обґрунтування недостатньої ефективності норм міжнародного права у сфері боротьби з тероризмом та катуванням;

«традиційна» юридична кваліфікація злочину катування через аналіз кваліфікаційних характеристик складу даного злочину;

положення щодо необхідності додаткової криміналізації поведінки суб'єктів міжнародних правовідносин;

підхід до міжнародно-правового розмежування міжнародного злочину тероризму з терористичним актом як злочинним загальнонебезпечним діянням у тероризмі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, пропозиції і висновки, які викладені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у: науково-дослідній діяльності – як підґрунтя для подальшого вивчення проблем запобігання та протидії катуванню і тероризму; правотворчій та правозастосовній сферах – для розробки правових актів у сфері захисту прав людини та у практичній діяльності виконавчих органів держави у сфері боротьби з катуванням і тероризмом, а також для відпрацювання технічних завдань щодо міжнародно-правових та зовнішньополітичних заходів з питань боротьби з тероризмом та запобігання катуванню; навчальному процесі – для вдосконалення навчальних курсів «Міжнародне публічне право», «Міжнародне антитерористичне право», «Міжнародне

кримінальне право», «Конфліктологія в міжнародному праві», «Міжнародна кримінологія тероризму», «Концепція кримінальної відповідальності держави», а також при підготовці підручників, навчальних посібників і методичних розробок.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, сформульовані в ній висновки, положення і рекомендації обґрунтовано в ході досліджень автора. Для аргументації окремих положень роботи були використані праці інших вчених, на які зроблено посилання.

Апробація результатів дослідження. Висновки та положення дисертаційної роботи обговорювались на засіданнях кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту Міжнародних відносин Національного авіаційного університету. Основні положення дисертації та теоретичні висновки, викладені в дисертації, оприлюднені у виступах дисертанта на науково-практичних та науково-теоретичних конференціях, круглих столах та семінарах: третій міжнародній конференції «Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.С. Казанського» (м. Одеса, 2-3 листопада 2012 року), Національний університет «Одеська юридична академія»; Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України в умовах державних реформаційних процесів сьогодення», (м. Ужгород, 26-27 жовтня 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив права та закону на сучасний розвиток суспільства», (м. Ужгород, 28-29 грудня 2012 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику», (м. Донецьк, 23-24 березня 2013 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Приоритетные направления модернизации системы права Украины», (м. Сімферополь, 11-12 жовтня 2013 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми ефективності міжнародного права», (м. Київ, 29 березня 2013 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства», (м. Київ, 16-17 травня 2014 року); Міжнародній науковій конференції «Международно-правовые средства борьбы с терроризмом: от нормативных определений к практике применения норм», (м. Київ, 28 травня 2014 року); XII міжнародній науково-технічній конференції «Авіа – 2015» (м. Київ 28-29 квітня 2015 року).

Публікації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження викладено у п'яти наукових статтях, з яких чотири опубліковано у фахових виданнях України та одна у закордонному науковому фаховому виданні, а також у дев'яти опублікованих тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена предметом, метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається із списку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, якими охоплюються дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (455 найменувань). Загальний обсяг дисертації складає 285 сторінок, з яких 48 сторінок займає список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обгрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначено зв'язок з науковими програмами, планами, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано сукупність методів та теоретичну основу дослідження, а також наукову новизну та практичне значення отриманих результатів. Наведено відомості про апробацію та публікацію основних положень дослідження.

Розділ 1 «Катування як предмет міжнародно-правового регулювання» присвячено проблемі катування як впливового фактору міжнародних взаємодій через аналіз соціального, біологічного та частково правового змісту катування; надано правову характеристику суміжних із катуванням понять, а саме нелюдського поводження або покарання, принижуючого гідність поводження або покарання, жорстокого поводження; висвітлено закономірності процесу історичного становлення катування та його трансформації в умовах інтернаціоналізації міжнародного життя; виявлено можливість інтерпретації катування у широкому сенсі слова шляхом встановлення теророгенності тортур щодо народу, нації, соціальної, етнічної групи.

У **підрозділі 1.1. «Поняття, сутність та змістовні характеристики катування»** проаналізовано основні підходи до визначення катування з філософської, соціологічної, політологічної та правової позицій, його природи; особлива увага приділена не тільки катуванню окремої особи, але й з'ясуванню фактичної наявності катування широких верств населення (народу); обгрунтовано недостатню вивченість, попри виняткову в світлі поглиблення світової конфліктності актуальність проблеми катування народів.

Доведено, що основний соціальний зміст катувань полягає у тому, що це одне з найбільш небезпечних посягань на особу. Катування порушують найважливіші соціальні норми, які зачіпають основні принципи існування людини в суспільстві, сформовані еволюційним шляхом. Адже цінність особистості є фундаментальним благом для суспільства, без якого його існування неможливе.

Особливу увагу приділено тому, що тортури не пішли з соціальної практики. Навпаки, вони набули міжнародної масштабності та відповідних

форм, певною мірою легітимізовані у межах негативів світової кризи. Відзначається, таким чином, необхідність у розумінні спорідненості катування з тероризмом, потреби у адекватних взаємовпливових нормах міжнародного права у відповідь. Зроблено висновок про те, що проблему застосування тортур щодо соціальних груп, народів і націй як чинник виникнення і ескалації тероризму, міжнародне право до належної уваги не прийняло. Попри витончений і соціально закамфльований характер проблема є суттєвою, оскільки масове катування впливає на глобальну конфліктність, сприяє зростанню міжнародної злочинності, а отже – складає актуальність і дослідницький інтерес для науки міжнародного права.

Підрозділ 1.2. «Теророгенність владної природи тортур (катувань)» присвячено розкриттю теми теророгенності тортур «владної» природи через дослідження фактів/прикладів катувань як окремих фізичних осіб, так і народів (соціальних груп). У першому випадку, вказується на вибірковий характер тортур та їх широке застосування у «традиційних» цілях щодо політичних опонентів, неблагонадійних осіб, полонених з метою залякування та отримання інформації. При цьому відмічається ефективність дії катувань, їхній вплив на історичну долю і розвиток держави (народу). Витонченість та бузувірство всеохоплюючого масового катування розкрито через аналіз геополітичних та міжнародних економічних ситуацій.

У **Розділі 2 «Взаємозв'язок катування і тероризму як злочинів за міжнародним правом»** надано міжнародно-кримінологічну характеристику тероризму та катуванню, створено їх порівняльну схему; з'ясовано області точок перетину при аналізі кваліфікуючих ознак складів злочинів катування та тероризму; внесено пропозиції щодо виділення додаткових кваліфікаційних ознак механізму – «катування народу» у складі злочину тероризм.

Таке катування небезспішно супроводжується нав'язуванням суспільству його характеристики як несприятливих виявів природного розвитку світового господарства. Зазначена підступність катування населення певної держави, як правило, забезпечується інформаційною потугою і політичною підтримкою маріонеткових режимів з боку зацікавлених розвинутих держав. Оскільки йдеться про штучне створення соціально-економічних або екологічних умов життя для народу, за яких окрім фізичних страждань наступають тяжкі політичні, психо-соціальні, культурно-етнічні та інші «групові» наслідки, пов'язані з втратою перспектив розвитку, а в окремих випадках, перспектив виживання. Це може супроводжуватись станом групової пригніченості, відчуттям втрати національної або взагалі людської гідності, або настанням обстановки, що утворює загрозу виникнення зазначених і подібних станів. У останньому випадку на підставі соціального відчаю можуть складатися умови для протесту у його крайніх, радикальних формах.

Підрозділ 2.1. «Соціально-правовий контекст залежності понять « катування» та «терористична діяльність» висвітлює природу і характерні риси катування і тероризму, які певною мірою зумовлюються владними відносинами у міжнародному просторі і лише частково охоплюються регулюючим впливом з боку міжнародного права. Встановлено злочинний за міжнародним правом кумулюючий ефект взаємовпливу катування і тероризму. Він полягає у тому, що жорстоке нелюдське поводження з великими масами людей, часто закамуфльоване під природні асиметричні умови глобалізаційних процесів, викликають на хвилях протестності спротив у вигляді асиметрії терористичної діяльності (терористичних актів). Саме ця протидія взаємодія й утворює тероризм як злочин за міжнародним правом.

У підрозділі 2.2. «Кваліфікаційні характеристики тероризму як злочину за міжнародним правом» міститься аналіз тероризму як масштабного злочину процесу, що має глобалізаційні міжнародно-кримінологічні характеристики. Продемонстровано феномен підміни тероризму на терористичну діяльність як предмету регулювання міжнародного антитерористичного права, що нівелює дієвість останнього. У роботі це зроблено на основі положень теорії терористичної асиметрії методом порівняльного аналізу правової природи тероризму і терористичного акту.

В сучасних умовах тероризм відноситься до числа найбільш небезпечних та складно прогнозованих явищ, які набувають все більш різноманітних форм та погрожуючих масштабів. Багатоаспектність та багаторівневість виявів тероризму передбачає розширення меж міжнародно-правового впливу на нього за рахунок удосконалення норм міжнародного права, що передбачають дію на суміжну з тероризмом міжнародну кримінальність, зокрема, норм проти катування.

У підрозділі 2.3. «Катування народу як ключова ознака кваліфікаційної характеристики злочину «тероризм» у міжнародному праві» розглядається проблема застосування тортур щодо соціальних груп, народів і націй як чинник виникнення і ескалації тероризму. Попри витончений і соціально закамуфльований характер дана проблема є суттєвою, оскільки масове катування впливає на глобальну конфліктність, сприяє зростанню міжнародної злочинності. Виявлено підстави для юридичного обґрунтування окремого складу міжнародного злочину «катування народу» і його кваліфікації.

Встановлено, що по-перше, можливе застосування тортур щодо народу (народів) і це має цілком матеріальний вияв, по-друге, в основі тортур щодо народів лежать ті самі геополітичні, гео економічні чинники, що є детермінантами глобального терористичного конфлікту (тероризму); по-третє, влада (причому іноземна) у своєму тиску на соціум прибігає

до тортур, як ознаки тероризування населення, яке перебуваючи на межі бідності, значного соціального розшарування та тотального краху прагне до радикальних змін у суспільстві. Різке падіння рівня життя, що ґрунтується на корупції, зловживаннях владою, криміналізації правлячої еліти, практика розпалення воєнних конфліктів призводить до фантастичного збагачення, що є результатом могутнього кримінального впливу. Злидні ж породжують спротив, терористичну діяльність.

У *підрозділі 2.4. «Механізми попередження та заборони катування через норми міжнародного антитерористичного права»* розглядаються підходи, засоби та методи вирішення проблем, пов'язаних із забороною катування в контексті боротьби з тероризмом.

Заборона катування закріплена у багатьох міжнародно-правових актах, міжнародні інституції постійно наголошують на необхідності дотримання такої заборони. Можливостями міжнародного антитерористичного права у повному обсязі не охоплені цілком доступні для цього вияви катування, що утворює наступні проблеми: в ході боротьби з тероризмом мають місце акти катувань та жорстокого поводження стосовно невинних людей (жертв терористичних актів) та терористів (які піддаються актам катування задля отримання життєво необхідної інформації); застосування «точкових ліквідацій» терористів, причетних до терористичних актів особливої жорстокості; таємне утримання під вартою із застосуванням катувань; процедура екстрадиції терористів до інших держав для винесення вироку та кримінальної відповідальності, де вони можуть бути піддані катуванням та нелюдському поводженню; практика отримання так званих «таємних доказів» під тортурами; позасудові страти. Таким чином, ефективність дієвої боротьби з тероризмом значно посилила б ефективність попередження катування.

У *третьому розділі «Проблеми ефективності міжнародного права у сфері боротьби зі злочинами катування і тероризму»* здійснено оглядове дослідження проблем ефективності загального міжнародного права щодо катування та тих його галузей, які містять потенціал безпосереднього впливу на стан міжнародно-правової протидії тероризму; здійснено аналіз конвенціонального механізму у сфері боротьби з тероризмом, акцентовано увагу на його недосконалості. Розглянуто антитерористичні можливості норм у сфері протидії катуванню.

У *підрозділі 3.1. «Глобальний вимір міжнародної криміногенності катування»* розглянуто прогалини й системні хиби нормотворчого і правозастосовчого характеру у загальному міжнародному праві, що роблять можливою присутність у міжнародних відносинах практики катувань (як відкритої, так і латентної), а отже, ескалації тероризму.

При цьому піддано аналізу невикористані можливості норм та положень суміжних з антитерористичним і протитортурним правом

галузей міжнародного права: міжнародного кримінального права, міжнародного права прав людини, міжнародного економічного права, міжнародного гуманітарного права і деяких інших. Зокрема, привернуто увагу до порушення прав людини у ході боротьби з тероризмом, виникнення ситуацій катування народів внаслідок бесплотності значної частини норм міжнародного економічного права, непоширення протитортурних норм гуманітарного права на бойовиків терористичних збройних формувань, відсутність кримінальної відповідальності держави і т. ін.

У *підрозділі 3.2. «Недосконалість конвенціонального механізму у сфері боротьби з тероризмом»* вказано на недостатню ефективність міжнародного права у сфері боротьби з тероризмом та необхідність пошуку точки опори, яка дала б змогу визначити ефективні схеми й механізми протидії тероризму.

Незважаючи на потужну міжнародно-правову базу у боротьбі з тероризмом, дається взнаки неефективність конвенціонального механізму. Нейтралізувати, а тим більше усунути ці недоліки можна єдиним способом, на який вказує кримінологічна наука: поряд із прямою протидією актам тероризму конструювати норми міжнародного антитерористичного права так, щоб своєю дією вони повністю охоплювали причини й умови, що сприяють виникненню й ескалації тероризму.

Як тероротвірні фактори ці причини й умови мусять знаходити правову кваліфікацію як елементи складу цього міжнародного злочину. Це важливо для становлення й удосконалення міжнародного антитерористичного права, оскільки предметом уваги сучасних його положень (Конвенцій) є переважно саме «терористичні акти» й «акти тероризму». Тероризм же, як складний міжнародний злочин, що ґрунтується на глобальному терористичному конфлікті й відзеркалює сутнісні характеристики останнього, значною мірою не охоплюється регулюючою дією антитерористичного права.

У *підрозділі 3.3. «Антитерористична спрямованість норм і положень міжнародного права проти катування»* з'ясовано, що фактором впливу у боротьбі з тероризмом виступає інститут кримінальної відповідальності держави, котрий може стати новим ефективним міжнародно-правовим механізмом боротьби із вказаним міжнародним злочиним та забезпечить належне дотримання прав людини. Механізм міжнародно-правового регулювання боротьби з тероризмом міг би бути більш ефективним, якби базувався на конфліктологічному комплексному підході, в основі якого лежить принцип колективної відповідальності всіх учасників міжнародних відносин за виникнення тероризму і його розростання до рівня загальнолюдської загрози. Також розглянуто діючі у сфері протидії катуванню міжнародно-правові норми, зроблено їх порівняльний аналіз для виявлення перспективи внесення до них доповнень і змін. Здійснено дослідження ряду міжнародних угод і запропоновано

внесення до них положень про заборону певних діянь. З цією метою використано аналіз правозастосовчої практики міжнародних контрольних механізмів і судових органів, до компетенції яких належить розгляд питань порушення зазначеного права, для усунення недоліків в їх діяльності та поширення позитивного досвіду.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення сутнісної та правової природи агресії та тероризму та їх трансформація в умовах збільшення глобальної конфліктності зумовлює потребу в опрацюванні понять катування та тортури. Поняття «тортури» переважно пов'язується з фізичним насильством, наприклад, під час такої слідчої дії як допит з метою отримати певні свідчення. Воно містить вужчий, специфікований зміст, в той час як «катування» є мученням у широкому розумінні, де головним завданням є спричинення фізичних страждань у масовому порядку задля утримання у стані покори. Вживання поняття «катування» охоплює широку, родову заборону жорстокого поводження, а поняття «тортури» – заборону жорстокого поводження лише стосовно певної ситуації та певної фізичної особи.

2. Спорідненість катування у міжнародно-правовому вимірі і тероризму зумовлюється також глобальністю останнього як такого, що базується на конфлікті, насильницькому протиборстві, зумовленого суперечністю політичних, економічних та культурних інтересів цивілізацій, держав, соціальних груп і рухів за умови застосування хоча б однією із сторін терористичних актів для впливу на противника у політичних цілях. Зважаючи на це, слід розуміти, що катувальну специфіку містять дії обох протиборчих сторін. Первинна з них виражається у пригніченні, мучеництві широких верств населення, створення нестерпних, за межами людської гідності, умов життя. Вторинна виникає у відповідь і виражається через терористичну діяльність (терористичні акти) у загрозах життю та здоров'ю невизначеного широкого кола осіб, утриманні у великій психічній напрузі владних кіл і суспільства.

3. Тероризм у широкому значенні є результатом глобальної системної кризи світової системи, наслідком протестної реакції великих людських мас на всеохоплюючу соціально-економічну поляризацію. При цьому катування з'ясовується як складова поняття «тероризм», «терористичний акт». Щодо тероризму катування імплементується через поняття «тероризування населення» і у цьому сенсі може вважатися елементом складу цього масштабного міжнародного злочину. Належність катування до терористичного акту як загальнонебезпечного злочинного діяння у тероризмі проявляє його через спричинення смерті, фізичних або психічних страждань, як правило, невинним людям.

4. Маючи за своїми об'єктивними ознаками схожість з геноцидом, катування народу суттєво відрізняється від цього міжнародного злочину за складом суб'єктивної сторони, оскільки створенням умов мучеництва і страждань не переслідує цілі винищення, зашкодження демографічного поновлення певного народу, етнічної або соціальної групи. Катування має на меті через зазначені антилюдські методи забезпечення необмеженого контролю, утримання народу або групи у стані повної покори. Розмежування катування народу з апартеїдом відбувається на дещо іншій основі, сутність якої утворюється «допоміжністю» функції стосовно цього міжнародного злочину. Поняття «апартеїду» – жертвами зазвичай визнаються лише расові групи – включає не тільки мету знищення групи, але й її ізоляцію, позбавлення прав, залишення в межах певного гетто, резервації. Катування під час геноциду (та частково – апартеїду) носить похідний характер і головним чином спрямоване на фізичне знищення представника групи чи позбавлення його матеріальних благ або матеріально-правових можливостей (юридичних прав, свобод).

5. Негативна складова глобалізації має своїм наслідком зростання масштабів впливу на людину в межах глобального соціального конфлікту, де інструментарій катування, набуваючи міжцивілізаційного забарвлення, знаходить поширення і застосування щодо держав, народів, великих соціальних і етнічних груп. Зазначена реалія міжнародного життя дала підстави для юридичного обґрунтування окремого складу міжнародного злочину «катування народу» і його кваліфікації. Запропоновано розглядати катування народу як утримання держави, народу, соціальної або етнічної групи у стані фізичного або психічного мучеництва через недопущення задоволення нагальних людських потреб з метою зашкодження розвитку, створення умов для необмеженого контролю і покори.

Для того, щоб дію кваліфікувати як катування народу, вона має відповідати таким вимогам: завдавати сильних фізичних або моральних страждань; здійснюватися свідомо; здійснюватися офіційною особою або з відома такої особи (тобто вона має асоціюватися з державою) стосовно конкретної особи, яка має певне суспільне значення/статус, небезпечний для влади, чи стосовно цілої групи осіб, що має спільні ознаки раси, національності, ідеологічних уподобань, належності до громадянства та ін.

Суб'єктом «катування народу» виступають представники правлячого режиму або іноземної держави, які пов'язані із ним як за допомогою адміністративно-правових відносин, так і через політичну та економічну залежність.

Об'єктом посягання складу злочину «катування народу» виступає право населення певної держави, етнічної або соціальної групи на гідні та безпечні умови існування. Групами також вважаються об'єднання осіб, які

за своєю суттю можуть і не мати характеру цілеспрямованого вольового об'єднання учасників, але розцінюються такими суб'єктами катування. Групи складаються із осіб, що перебувають під безпосереднім контролем суб'єкта катування.

Суб'єктивною стороною «катування народу» виступає прагнення суб'єкта: а) створити принизливі для людської гідності умови існування; б) уніфікувати ставлення до себе шляхом відповідної корекції культурних, духовних та ін. цінностей в руслі вірності владі; в) знищити/позбутися осіб, які не піддаються такій уніфікації.

Об'єктивною стороною «катування народу» виступає жорстоке поводження, психічний та фізичний примус, мучення, спричинення страждань, завдання тяжких травм як психічного, так і фізичного характеру в масштабах цілої країни чи певного її регіону.

6. Перспективу посилення міжнародно-правового потенціалу щодо сфери боротьби з тероризмом протитортурних норм слід пов'язувати з переоцінкою тероризму як злочину за міжнародним правом і кваліфікаційним його розмежуванням із злочином «терористичний акт» як загальнонебезпечне злочинне діяння у тероризмі зі створення умов впливу на міжнародну організацію, державу, юридичних та фізичних осіб або груп осіб з метою примусу до певної дії або відмови від такої, здійснене шляхом залякування за наявності прямого умислу на спричинення смерті невинним випадковим людям. Таке розмежування розширює межі впливу правових норм, спрямованих проти катування на весь комплекс факторів і обставин, що зумовлюють виникнення, дію і ескалацію тероризму.

7. Наразі існує нагальна потреба у вдосконаленні існуючих міжнародно-правових механізмів у боротьбі з тероризмом, де ключовим фактором розглядається можливість реалізації усього потенціалу норм протитортурного права, що в результаті призведе до посилення ефективності антитерористичного права. Опрацювання з цією метою проблеми міжнародно-правової кваліфікації катування щодо соціальних груп, народів і націй передбачає юридичну експертизу злочинного механізму катування і обґрунтування його екстраполяції на рівень міжнародних відносин. Так, статтю 1 Конвенції ООН 1984 р. вважаємо за доцільне викласти у наступній редакції: «термін “катування” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі чи групі осіб, об'єднаних за певною етнічною або соціально-політичною ознакою, навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третіх осіб у сукупності відомості чи визнання, покарати за дії, які вчинила вона або треті особи чи у вчиненні яких вони підозрюються, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або

страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. У цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Замула А. Ю. Практика Європейського Суду у сфері захисту прав людини щодо злочинів катування / А. Ю. Замула // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – Зб. наук. праць. – 2013. – № 1 (26). – С. 140-144.

2. Замула А. Ю. Застосування норм міжнародного права щодо заборони катування та їх імплементація в законодавство України / А. Ю. Замула // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук праць. – Національний університет «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. 73. – С. 227-233.

3. Замула А. Ю. Кваліфікаційні характеристики катування як злочину за міжнародним правом / А. Ю. Замула // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – Випуск 15. – том 2. – 2015. – С. 150-153.

4. Замула А. Ю. Еволюція становлення тортур (катувань) у сучасному міжнародному праві / А. Ю. Замула // Право і суспільство. – 2015. – 5-2. – Ч 3. – С. 8-14.

5. Замула А. Ю. Пытки «властной природы» как фактор нарушения права народа / А. Ю. Замула // International law and Integration Problems. – 2015. – № 3 (43). – С. 39-45.

Публікації апробаційного характеру

6. Замула А. Ю. Схожість соціальної природи і механізмів катування, кровної помсти та тероризму / А. Ю. Замула // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського: матеріали третьої міжнародної наукової конференції (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М.І. Пашковський; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 439-442.

7. Замула А. Ю. Актуалізація норм щодо заборони катування в контексті належного та ефективного судового розгляду / А. Ю. Замула // Правова система України в умовах державних реформаційних процесів сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26–27 жовтня 2012 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2012. – С. 241-242.

8. Замула А. Ю. Основні теоретичні положення застосування потенціалу норм міжнародного права щодо заборони катування / А. Ю. Замула // Вплив права та закону на сучасний розвиток суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 28–29 грудня 2012 р.). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2012. – С. 184-185.

9. Замула А.Ю. Щодо питання визначення співставних елементів соціальної природи та механізмів катування і тероризму / А. Ю. Замула // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 23–24 березня 2013 р.). – Донецьк.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. – С. 97-98.

10. Замула А. Ю. Деякі проблемні питання термінології, природи та потенціалу норм міжнародного права щодо заборони катування / А. Ю. Замула // Приоритетные направления модернизации системы права Украины: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 11–12 жовтня 2013 р.). – Сімферополь: Научное объединение «Юридическая мысль», 2013. – С. 106-109.

11. Замула А. Ю. Проблеми визначення теророгенності тортур «владної природи» як фактору порушення прав народу та соціальної, етнічної групи / А. Ю. Замула // Проблеми ефективності міжнародного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 березня 2013 р.). – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013 р. – С. 67-70.

12. Замула А. Ю. Загальні питання міжнародно-правового регулювання заборони катування / А. Ю. Замула // Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 16–17 травня 2014 р. – К.: У 2 частинах. Центр правових наукових досліджень, 2014. – Частина II. – С. 122-125.

13. Замула А. Ю. Правові характеристики особливостей катування в терористичному конфлікті / А. Ю. Замула // Международно-правовые средства борьбы с терроризмом: от нормативных определений к практике применения норм: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Київ, 28 травня 2014 р. – К.: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2014. – С. 22-25.

14. Замула А. Ю. Проблеми заборони катування: історико-правовий аспект / А. Ю. Замула // Авіа – 2015: матеріали XII міжнародної науково-технічної конференції, м. Київ, 28–29 квітня 2015 р. – К.: НАУ, 2015. – С. 31.21-31.24.

АНОТАЦІЯ

Замула А. Ю. Міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний університет «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України. – Одеса, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми заборони катування в умовах міжнародно-правової боротьби з тероризмом. Протидію катуванню визначено одним із напрямків підвищення ефективності міжнародного права у сфері боротьби з міжнародною злочинністю (зокрема, тероризмом) – через аналіз кваліфікаційних характеристик катування і тероризму як злочинів за міжнародним правом. Запропоновано розглядати катування у широкому міжнародно-кримінологічному сенсі, а саме у два способи: через безпосереднє завдання фізичних і моральних страждань певній соціальній групі, народу та через залякувальний вплив, спричинення страждань і свавілля щодо окремих осіб.

Доведено, що на глобальному рівні проблема застосування катування та жорстокого поводження (у тому числі при здійсненні терористичних актів) не набула відповідної криміналізації, в поле зору не потрапили також важливі питання сьогодення: порушення прав народів, націй, держав через голод, війни, крайній ступінь бідності, безвихідь, відсутність належних умов розвитку, що у багатьох випадках є причиною тероризму. Вслід за цим запропоновано здійснити важливий крок у еволюції антитерористичного нормотворення через удосконалення чинних міжнародно-правових норм у боротьбі з тероризмом та посиленні (упорядкуванні) протитортурної дії права, завдяки чому посилиться ефективність антитерористичного права.

Ключові слова: катування (тортури), заборона катування, міжнародне право прав людини, тероризм, терористичний акт, боротьба з тероризмом, міжнародне антитерористичне право.

АННОТАЦИЯ

Замула А. Ю. Международно-правовой запрет пыток как фактор влияния на эффективность борьбы с терроризмом. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия» Министерства образования и науки Украины. – Одесса, 2017.

Диссертация посвящена исследованию проблемы запрета пыток в условиях международно-правовой борьбы с терроризмом.

Противодействие пыткам определено одним из направлений повышения эффективности международного права в сфере борьбы с международной преступностью (в частности, терроризмом) – через анализ квалификационных характеристик пытки и терроризма как преступлений по международному праву. Предложено рассматривать пытки в широком международно-криминологическом смысле, а именно двумя способами: через непосредственное принесение физических и нравственных страданий определенной социальной группе, народу и через устрашающее влияние, причинение страданий и произвола в отношении отдельных лиц.

В работе указано, что пытка является общественно опасным деянием, имеет место при незаконном подавлении свободы и воли человека путем причинения физических или душевных страданий, стремлении принуждения к выполнению определенных действий или отказа от них, предоставлении информации или в целях устрашения, унижения или дискриминации. Общественная опасность пыток заключается в нарушении неприкосновенности личности, вторжении в сферу ее волевого суверенитета. А это, в свою очередь, предполагает право свободно выбирать возможность реализации собственных действий: что делать и чего не делать, хранить в тайне или нет определенные сведения, свободно выбирать модель своего собственного поведения. Отмечено, что мероприятия по предупреждению пыток непременно должны иметь комплексный характер. В первую очередь внимание должно быть уделено факторам, детерминирующим различного рода посягательства, в частности пытки. Сама же проблема пыток порождена различными негативными факторами социальной действительности, является отражением экономической, политической, культурной ситуации в обществе. Установлено, что свое влияние оказывают и индивидуальные причины, а именно психология, религия, индивидуальные особенности развития личности и тому подобное. Чтобы эффективно преодолеть проблему пыток, необходимым видится повышение действенности норм о запрете пыток и жестокого обращения, но на глобальном уровне, а не только на родовом, как это имело место до сих пор. Это значительно усилит защитные возможности не только слабого индивида, но и общества, народа, нации.

Обосновывается, что социальная природа пыток определяется ее общественной опасностью и заключается в том, что они совершаются в рамках социальной деятельности членами общества, которые имеют разный социальный статус, объем полномочий. Безусловно, такие социальные отклонения создают потребность в надлежащем правовом регулировании. Однако характер и виды применяемых мер воздействия должны зависеть от того, какая общественная опасность деяний, в чем они выражаются, в какой степени наносят вред общественным отношениям, при каких условиях происходят, какие их мотивы. Сделан вывод о том,

что следует выбирать те средства, применение которых было бы более адекватным и эффективным в борьбе с этими деяниями. Предложены возможные пути усовершенствования международно-правовых механизмов защиты прав человека в контексте предупреждения применения пыток и доказана насущная потребность в адекватных антитеррористических нормах.

Ключевые слова: пытки, запрет пыток, международное право прав человека, терроризм, террористический акт, борьба с терроризмом, международное антитеррористическое право.

ANNOTATION

Zamula A. Y. The international legal prohibition of torture as a factor of impact on the effectiveness of the fight against terrorism. – Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences, speciality 12.00.11 – International Law. – National University “Odessa Law Academy” Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odessa, 2017.

The thesis is devoted to the problem of torture prohibition in terms of international law struggle against terrorism. Struggle against torture is determined to be one of the directions of enhancing the effectiveness of international law in fighting international criminality (including terrorism) through the analysis of qualification characteristics of torture and terrorism as crimes under international law. It is proposed to consider torture in the broader international criminological meaning, namely in two ways: through direct causing of a physical and moral suffering to a particular social group, nation and through intimidation, causing suffering and harassment of individuals.

It is proved that at a global level the problem of the use of torture and ill-treatment (including those while terrorist activities) has not gained appropriate criminalization. Such important issues of today as violation of rights of peoples, nations, states because of hunger, war, extreme degree of poverty, hopelessness, lack of appropriate conditions for development, which in many cases result in terrorism, have not received more careful consideration. Following this, it was proposed to make an important step in the evolution of anti-terrorist law-making by improving the current international legal norms in struggle against terrorism and strengthening (streamlining) the law against torture, due to which the effectiveness of anti-terrorist law will be increased.

Key words: torture, the prohibition of torture, international human rights law, terrorism, terrorist act, struggle against terrorism, international anti-terrorist law.

Підписано до друку 02.02.2017.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ГП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.